

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Johanna en de poezenwinkel

Christine Franckx

De verwerking van het Oedipuscomplex bij het adoptiekind en de reactivatie ervan bij de ouders geeft bijzondere moeilijkheden. Adoptie is in het antieke verhaal van Sophocles eveneens aan de orde en verrijkt het begrip van deze thematiek op de achtergrond.

Inleiding

Met Johanna, een meisje van zeven, moest ik stevast hetzelfde spelletje spelen: zij vleide zich op mijn divan, het uitstalraam van de poezenwinkel, als pasgeboren poesje in een nest jonge katjes. Ik, voor de gelegenheid een lieve dame op zoek naar kattengezelschap, moest dan nét haar uitkiezen en mee naar mijn huis nemen. Er werden allerlei variaties op dit verhaal gebracht, leuke en minder leuke, waarover later meer, maar één zaak was zeker: het bleef niet bij een spel. Het werd bloederstig voor het meisje en het spel moest voor ons beider psychische veiligheid vaak gestopt worden. Fantasie en realiteit werden immers door de zevenjarige niet goed onderscheiden en eenmaal ze zich liet gaan.

Johanna was geadopteerd op de leeftijd van anderhalve maand en zij groeide op bij haar al wat oudere adoptieouders, die zonder veel resultaat reeds verschillende jaren hulp hadden gezocht voor hun dochter. Een twee jaar durend contact met het meisje en haar ouders bracht duidelijker aan het licht waarom de gezinspathologie zich zo gefixeerd had en waar de knooppunten in de familiale dynamiek zich bevonden. Na Johanna werd nog een dochtertje opgenomen in het gezin, dat de ouders voor veel minder problemen stelde.

In de situatie van adoptie wordt de thematiek van het Oedipuscomplex realiteit: alle grote drama's van de menselijke psyche spelen zich daar immers af in vol ornaat.

Van zoon of dochter wordt men vader of moeder en men levert daarmee het bewijs de competitie met de innerlijke ouderimago's aangedurfd te hebben. Het Oedipuscomplex van de magische kindertijd verhuisde naar onbewuste regionen en voedt dan nog alleen op de achtergrond de relaties die we hebben met andere mannen en vrouwen, groot en klein. Van de kant van de adoptieouders is er het verwerken van hun steriliteit, een ware nar-

Chr. Franckx is psychoanalytica, kind- en jeugdpsychiater, lid van de Belgische Vereniging voor Psychoanalyse en van de Vlaamse Vereniging voor Kinder- en Jeugd-

psychiaters, werkzaam in privé-praktijk.
Correspondentieadres: Berkenlaan 34,
2610 Wilrijk.
E-mail: christine.franckx@antwerpen.be

cistische krenking, die een grote capaciteit tot rouwen nodig maakt. Zij worden door het gegeven van de biologische ouders opnieuw geplaatst tegenover hun oedipale medespelers, ditmaal echter niet alleen in een intrapsychisch conflict maar in een feitelijke werkelijkheid.

De plaats van adoptie- en biologische ouders in de oedipale driehoek

De ouders van Johanna hadden me de adoptie van hun dochter verzwegen in het intakegesprek. Moeder bracht dit aarzelend te berde toen ze me op een keer alleen sprak. Met schroom biechtte ze als het ware hun grote schande op: 'U moet weten, ons Johanna is eigenlijk niet van ons, ze is geadopteerd.' Ik had het gevoel dat ze op een moment had gewacht om me van vrouw tot vrouw te spreken en wilde nagaan of het mogelijk was om haar dochter toe te vertrouwen aan een vrouwelijke therapeute, een nieuwe moederrivale. Ze toonde natuurlijk ook zichzelf als begripbehoevend en gekwetst in haar vrouwelijkheid – en zou ze nu ook iets te vrezen hebben van mij?

Het vergde veel voorzichtigheid en tact, maar ook durf en overtuiging, om de steriliteit met het koppel te bespreken. Vader bracht het gesprek direct op een ander spoor, op het eerste gezicht om zijn vrouw te sparen, die stil werd, diep zuchtte en vochtige ogen kreeg. Hij verwees naar de beperkte tijd in ons gesprek, hij mocht niet te laat komen op het werk, er was weinig begrip op het werk – hij voelde er zich constant overvraagd, er was weinig ruimte. Moeder was het ermee eens, ergens ook opgelucht dat het onderwerp was afgestopt. Ik begreep dat als we ooit ergens met Johanna zouden willen komen, dit centrale werkthema de zure appel was waarin gebeten zou moeten worden.

James Gammill (1985) beschrijft dat de reparatie van de geschonden fertiliteit in de beleving van de ouders de hoeksteen is in de behandeling van het geadopteerde kind. Het is van kapitaal belang voor het weer gezond maken van een pathologische gezinsdynamiek.

Inderdaad was het ook in de casus van Johanna de onverwerkte steriliteit die haar ontwikkeling verstikte en als een verschrikking over het gezinsleven lag. Vanaf hun eerste contact met het kindje hadden de ouders het gevoel een wild diertje in huis te hebben, ontembaar en niet tot rust te brengen: het baby'tje moest met ferme hand neergehouden worden in haar wiegie, 'anders bleef ze niet stilliggen'. De minste beweging, kreun of aanzet tot huilen was voor hen het bewijs dat het kindje zich niet plooidde naar hen, sterker, hen niet aannam als ouders. De oogjes werden dichtgehouden in de hoop dat zo de slaap zich meester zou kunnen maken. Moeder en vader namen, tot de leeftijd van vijf jaar, afwisselend de wacht waar naast het bedje! Het was een gevecht om haar te verschonen, te voeden of aan te kleden. Nochtans troffen deze mensen me als warme en liefdevolle ouders, die zich bleven inspannen voor een plezierige en speelse omgang met hun dochter: moeder, bijna vijftig jaar oud, ging vaak fietsen met Johanna,

regelmatig werden er verrassingsuitstapjes naar zee georganiseerd, vader gaf zijn dochter vaak fijn en leuk speelgoed en had veel genoeg in het spelen met haar.

De genetische ouders van een adoptiekind oefenen hun invloed uit van achter de coulissen, namelijk in de verbeelding van eenieder in het adoptiegezin. De adoptieouders van Johanna konden me weinig informatie geven omtrent de origine van hun dochter. Ze wisten alleen dat de moeder een jonge, Marokkaanse vrouw was, die onder druk van haar familie en om religieuze redenen het baby'tje had afgestaan voor adoptie. Abortus was geen optie geweest voor de jonge moeder. Het kindje zou in leven blijven en werd alzo een toekomst toebedacht door moeder. Over de biologische vader was niets bekend.

In hun fantasie was Johanna's biologische moeder een lustzoekende en verleidende jonge vrouw. Was hun veronderstelling misschien een projectie op de biologische moeder, gebaseerd op een gesplitste beleving van hun eigen gekwetste seksualiteit? De biologische moeder werd alzo beleefd als een gevaarlijke, onverzadigbare jonge vrouw, met een onbegrensde capaciteit tot procreatie – want jong en actief-verleidend. Zijzelf daarentegen bleven achter met een gevoel van onvermogen en inferioriteit op dat vlak.

Johanna had veel fysieke trekken van haar biologische moeder: met mooi donker krullend haar, een wat bleke gelaatskleur en grote bruine ogen kon ze haar allochtone oorsprong niet verloochenen. De adoptiemoeder benadrukte de schoonheid van haar dochtertje door haar erg vrouwelijk en kleurrijk te kleden en leuke speldjes en lintjes uit te zoeken ter accentuering van haar prachtige haardos. Het was alsof moeder, zélf een tamelijk eenvoudige en gereserveerde vrouw, zich ondergeschikt maakte aan een onuitgesproken loyaliteit van Johanna aan haar biologische moeder. Ze plaatste zichzelf zo ook buiten elk gevoel van vrouwelijke rivaliteit en nam op dat vlak een gediensstige, tweederangshouding aan. Fixeerde ze zich ook op die manier in een masochistische positie, waarbij de ongewilde kinderloosheid onbewust beleefd werd als een straf?

Mogelijk beleefde moeder de transgressie van haar kinderloosheid door de adoptie van Johanna als een kidnapping, als het stelen van een kind van een ander. 'Ons Johanna is niet van ons', laat dit vermoeden.

En Johanna in dit alles? Wel, men kan het niet beter samenvatten dan met haar eigen woorden: 'Ik kan heel lief zijn, maar er is ook een meneer Kattenkwaad in mij – die maakt mij helemaal zot!' Dan lachte ze uitgelaten en inderdaad 'gek'. Het was op het eerste gezicht een aardig meisje, charmant en pienter, met een rijke verbeelding, een vlotte omgangsstijl en een vrolijk en goed ontwikkeld taalgebruik.

Anderzijds kon ze tergend, krijsend en schoppend reageren op een geringe frustratie. Thuis kon Johanna bijzonder tiranniek zijn: ze kon niet samen met de ouders eten, omdat ze hun smakken, slikken, kuchen niet verdroeg. Moeder mocht haar gezichtje niet aanraken en ze verdroeg niet

gezoend te worden door haar ouders. In bed omringde het kind zich daarentegen met tientallen knuffels, die in een bepaalde volgorde gerangschikt moesten worden. Johanna wisselde periodes van ongedifferentieerde vriendelijkheid, een allemansvriendje zijn, af met heftige 'vreemdenangst'. Vriendjes waren er nauwelijks en nooit voor lang: ze speelde wel eens met kinderen uit de buurt, bij voorkeur stoere jongens, doch spoedig ontstond er ruzie over een kleinigheid. Johanna reageerde dan paranoïd-angstig en vluchtte naar huis toe. Ze bezeerde zich ook vaak, liep tegen een deurstijl aan of viel van de schommel.

En dan waren er de tirades van scheldwoorden, vooral naar moeder gericht. Ze geneerde zich niet om zelfs in het bijzijn van anderen moeder uit te schelden, vaak met sterk seksueel getinte uitspraken. Johanna was erg gepreoccupeerd door alles wat met seksualiteit te maken had: het verschil tussen jongens en meisjes, de intimiteit tussen man en vrouw, zwangerschap en geboorte, en natuurlijk de oerscène en dus haar eigen gecompliceerde afkomst.

Ze toonde een felle verliefdheid op haar papa – 'onze Walter' zei ze dan parmantig – en hoewel dit meestal kinderlijk en speels bleef, ging ze gemakkelijk over het lint. Zo wilde ze in bed nog gekieteld worden door vader, en vroeg hem te wachten tot ze hem naar boven riep, om dan helemaal naakt vanonder de dekens te springen. Ze was ontroostbaar en verloor zichzelf in een hysterische razernijbui wanneer hij weigerde. 'Zou ik mijn échte papa ooit nog eens terugzien?' vroeg ze later aan moeder.

Diagnostisch kan men het meisje in de categorie van de borderlinepathologie plaatsen. Een intensieve speltherapie, van twee sessies per week (het tweede jaar werd dit éénmaal per week), werd voorgesteld met een begeleidende oudertherapie (ongeveer eenmaal per drie tot vier weken) bij dezelfde therapeute. De indicatiestelling voor dit kader gebeurde op basis van de overweging dat het van deze ouders te veel gevraagd zou zijn ruimte te maken voor een aparte therapie voor zichzelf en dat de nauwe connectie met de problematiek van hun dochtertje bewaard diende te blijven.

De collusie tussen de adoptieouders en hun dochter had, achteraf gezien, beter bewerkt kunnen worden indien ze de ruimte voor het verwerken van hun steriliteit hadden kunnen nemen. Het bestaan van 'schaduwouders', namelijk de geboorteouders, vervolgde hen alledrie. De twee stellen ouders waren immers constant aanwezig in ieders geest: het was nooit duidelijk wie Johanna bedoelde wanneer ze refereerde naar 'mijn échte ouders'.

In de therapie met mij, die al bij al een tweetal jaar duurde, kwamen verschillende relevante thema's naar voren: de versterkte separatiegangst en, daarmee samenhangend, haar behoefte haar objecten tiranniek te controleren en onder haar almacht te weten, vanuit een grote vrees de ouders definitief te verliezen. Johanna zat steeds tussen twee stoelen, zoals ze zich geperst voelde tussen twee innerlijke ouderimago's. Zo kon het meisje geen kant op: ze kon niet trouw blijven aan de oorspronkelijke ouders,

want dit bracht haar te dicht bij de angst niet-gewenst te zijn, verstoten en achtergelaten. Maar ze kon de affectieve band met de adoptieouders ook niet aangaan, zich niet thuis en op haar plaats bij hen voelen, omdat ze zich daar niet beschermd wist in de oedipale ambivalentie van liefde en haat tegenover vader en moeder in de verschillende constellaties.

Een interessant concept voor het bestuderen van de gecompliceerde identiteitsontwikkeling bij adoptiekinderen werd beschreven door Danielle Quinodoz (1996, 1999) in wat zij 'dichotomisatie' (*dédoublement* – ontdebelling) noemt. Dit is een onbewuste verdediging tegen oedipale angsten en het gevoel van eenzaamheid van het kind tegenover de intimiteit van het ouderlijke koppel. Ik meen er een andere lectuur van het fenomeen dat door Freud als de 'familieroman' beschreven werd in te herkennen: niet deze vader of moeder is mijn echte ouder, maar een ander, zodat ik hier en nu niets te vrezen heb. Het is een ontappingsmechanisme tegenover de ambivalente gevoelens voor de ouders, tegelijk liefhebbend en streng.

Ingeval van adoptie is er in de realiteit een ontdebelling van het ouderpaar, waardoor de alsof-kwaliteit van het fantasmatische bedreigd wordt en dus de ontwikkeling van een eigen psychische ruimte, zo nodig voor de opbouw van een stevige identiteit (Bartram 2003; Canham 2003; Miller 2004).

Bruno Bettelheim (1955) stelde dat een kind met de ervaringen van koning Oedipus uit het antieke verhaal, namelijk van reële verwerping en poging tot infanticide door de biologische ouders, nooit een Oedipuscomplex kan ontwikkelen zoals wij het kennen sedert Freud.

Het therapeutisch proces met Johanna

Het werk met Johanna liet een variërende strijd tussen liefde en haat zien: ze probeerde mij op alle manieren te verleiden, waar ze trouwens erg succesvol in was. Vaak voelde ik me erg ontroerd door dit meisje, in haar wanhopige, niet-aflatende pogingen zich geliefd te maken. Ze tekende mooi en veel, zowel in de therapie als thuis, en overhandigde me soms een tekening waaraan ze hard gewerkt had met de woorden: 'Niet weggooien, hé, en zeker niet aan uw kinderen tonen.' Dit was een gemeente verzekering van haar affectie voor mij en de speciale band tussen ons, met een zekere tolerantie voor de frustrerende realiteit van het alsof-karakter van de overdracht.

Maar als aan het einde van een sessie alle krijtjes door de lucht vlogen, ze snel nog de prullenmand uitstrooide of mijn halssnoer vastgraaide en er zo hard aan rukte dat alle kraaltjes over de vloer schoten, liet ze me ook voelen dat ze me eerst moest haten alvorens me te kunnen achterlaten. Dit was soms te interpreteren, op voorwaarde dat ik zelf niet te zeer perplex was onder het plotse geweld en de woorden nog in me opkwamen.

Echt moeilijk werd het wanneer ze weigerde terug te keren naar haar ouders, een grote scène maakte, zich vastklampte aan de deur en door vader losgetrokken moest worden omdat ze zagezegd bij mij wou blijven

wonen. Soms gilde ze moord en brand omdat ik haar pijn gedaan zou hebben en ze me nooit meer wilde zien. Ik voelde de bange onzekerheid die het meisje bespeelde in haar ouders. Dit activeerde hun vrees hun kind niet écht als een eigen kind te kunnen liefhebben, het opnieuw te zullen verliezen. Maar ook zonder hulp achter te blijven en mij als bondgenoot in de zorg voor Johanna te verliezen. Ook voor hen betekende de therapie een beveiligende tussenruimte, een buffer voor alle hevige emoties langs beide kanten. Hier lag de zenuwknoop van de pathologie en achteraf gezien ook de bedreiging voor het welslagen van de behandeling: de ouders waren zo verlamd in hun complexe gevoelens voor hun geadopteerde dochter, die hun in hun beleving eigenlijk niet toebehoorde, dat ze in zichzelf niet de kracht en overtuiging voelden zich als ouder en opvoeder op te stellen, en de verscheurende gevoelens in Johanna onbeteugeld lieten rondtollen. Als Johanna nog snel mijn handtas leegschudde, 'Stom kiekten!' riep bij wijze van afscheid, daarbij mijn in de haast geformuleerde interpretatie overschreeuwend, stond vader of moeder er bevroren bij, zonder enige aanstalte tot correctie.

De ouders konden de betekenis van dit gedrag niet begrijpen. Voor hen bleef dit agressieve gedrag van hun dochter een welkome illustratie voor mij van het kruis dat zij te dragen hadden. In feite vreesden ze meer de liefdevolle kant in hun dochter dan wat Johanna 'Mr. Kattenkwaad' noemde. Dit ontembare aspect in haar was voor hen een verontschuldiging voor hun eigen ambivalente en angstige hechting. Ze hadden op onbewust vlak dit problematische gedrag ook nodig om niet te hoeven rouwen om hun steriliteit: alle negativiteit, razernij, verdriet en angst werden in Johanna geprojecteerd en de ouders waren er het slachtoffer van op een masochistische manier. 'We hebben wat in huis gehaald', verzuchtte moeder. Ze voelden zich achtervolgd door 'Mr. Kattenkwaad' in Johanna, maar konden tegelijk dit aspect niet missen.

Maar stilaan trad verbetering op: Johanna toonde in de therapie dat ze beter overweg kon met de twee ouderimago's naast elkaar, complementair en niet in een verscheurende rivaliteit. Waar ze vroeger de bloemen in mijn kamer kapotkneep, de blaadjes er één voor één tergend afscheurde, wachtend op een boze reactie, nam ze nu voorzichtig één bloem uit de ruiker ('De mooiste én nog in de knop', zei ze) en vroeg me of ze die aan moeder mocht geven. Haar moeder was zichtbaar ontroerd en wat in de war over wie haar de bloem eigenlijk aanbood, Johanna of ik, want ze voelde dat er over deze bloem geen gevecht was geleverd.

Toen kwam het bericht dat de biologische moeder via het adoptiebureau navraag had gedaan naar haar dochtertje. De adoptieouders reageerden categoriek dat ze hier niet op wilden ingaan. Even later informeerden ze naar plaatsing in een Medisch Pedagogisch Instituut, omdat ze het verder met het meisje niet meer aankonden. Vaders gezondheid werd ingeroepen, waar moeder zich niet tegen verzette. Na een zomervakantie zijn ze dan ook niet meer weergekeerd, zonder enig bericht. In de tegenoverdracht

voelde ik dit aan als een kidnapping, een herhaling van wat zich in de adoptie voorgedaan moet hebben in de beleving van de baby: zonder mogelijkheid tot anticipatie en bewerking, enkel met een groot schuldgevoel over wat ik hier over het hoofd had gezien, hoe ik dit had kunnen vermijden, waar ik blind was gebleven en met de drang dit vooralsnog te kunnen omkeren en ongedaan te maken. Maar als ik al machteloos en vertwijfeld achterbleef, wat moet dit niet voor een baby van anderhalve maand betekenen? Van de kant van de ouders kan ik het begrijpen als een manoeuvre om hun eigen angst voor verlaten door het kind te beheersen door de gevreesde passiviteit te kortsluiten in een acting-out, 'turning passive into active'.

De poezenwinkel

Nog enkele woorden over de 'poezenwinkel'. Het begon altijd goed: 'Gaan we nog eens poesje spelen?' Ze bedacht een rol voor mij (een eenzame vrouw, uiteraard zonder gezin, die zo graag een katje in huis wilde nemen en op zoek ging) en voor zichzelf (ze was de liefste uit een nest van pasgeboren poesjes, de levendigste, met de mooiste kleuren). Er was ook altijd een derde: de meneer van de winkel, die haar aanpreef en met mij de prijs bedong. Ik moest haar in een mandje met een dekentje mee naar huis nemen, een melkschoteltje en wat lekkers voorzetten, knuffelen, spelen, we spraken 'dierentaal' met elkaar, ik moest haar een naam geven en vragen waar ze vandaan kwam. Johanna, die een sterke verbeeldingskracht had, diste dan een verhaal op over een ver land, waar erge dingen gebeurd waren, welke gevaren ze doorstaan had om te ontsnappen en wie ze was tegengekomen op haar avontuurlijke reis. Soms was het mogelijk een uitstap te maken naar haar eigen geschiedenis en kon ze geholpen worden haar nieuwsgierigheid naar haar afkomst te verwoorden, haar gevoel van onrechtvaardigheid en onbegrip over een moeder die haar kindje afstond, en zelfs haar vertrouwen in de nieuwe ouders die haar later vast zouden helpen dit alles beter te begrijpen. Zulks waren zeldzame momenten.

Plots, zonder duidelijke aanleiding, werd dit intieme moment dan verbroken en liep het helemaal mis: het katje werd een vervaarlijke tijger, die krijste, beet en kapotmaakte. 'Gij zegt toch dat ge niet bang zijt van mij en me vertrouwt' (ik had haar meermaals gezegd dat Mr. Kattenkwaad mij nooit zo bang zou maken dat ik haar verder niet meer wilde zien), 'wel, doe dan uw ogen eens dicht en tel tot tien!' Johanna sloop dan naar de knutseltafel en kwam lijm in mijn haar spuiten, een gat in mijn rok knippen, of mijn halssnoer of sjaaltje afsleuren. De agitatie was niet te stoppen: de boeken vlogen uit de boekenkast, alles veegde ze van mijn bureau! Ze was dan niet meer te bereiken en ik moest me erg kwaad maken, als een gendarme limieten stellen, ja, me inhouden om haar geen pak slaag te geven! Woorden kwamen niet van pas. Het eindigde meestal in hartverscheurend wenen en hyperventileren, waarbij ze dan ook geen hulp kon aannemen.

Mr. Kattenkwaad was Johanna's archaische stuk, gedomineerd door een

paranoïde angst. Alleen vervolging en terreur heersten er. Het ontbrak dan volledig aan een psychische ruimte, aan een transitioneel werkveld waar we elkaar toch nog konden ontmoeten. De enige communicatie was er een van gewelddadige projectieve identificatie, waarbij mijn vermogen tot containing erg op de proef werd gesteld en vaak gewoon weggeschroeid werd. Johanna had geen beeld van haat en verwerping, ze wérd het gewoon. Het was alsof we dan plots in een zwart gat van haar Ik-beleving terecht waren gekomen, ontkoppeld van de meer gezonde stukken in haar persoonlijkheid, waar ze wél blijk kon geven van symbolisatie en wederkerigheid. De alsof-kwaliteit van het 'poezenspel' werd plots bittere ernst, alle emoties werden hard gespeeld, zonder een associatieve schaduwzone van waaruit nog gedacht, geïnterpreteerd, gespeeld kon worden.

Conclusie

En Oedipus uit het Griekse drama in dit alles? Waarom gaf Sophocles hem twee stellen ouders? Verwaarlozende en adoptieve ouders, échte en substituut-ouders. Een nadere kijk op de teksten van Sophocles, namelijk *Koning Oedipus* en *Oedipus in Colonos*, doet vermoeden dat ook hier de moeilijke weg van integratie, aanvaarding en loutering, kortom van 'menschwording', ten tonele wordt gevoerd. De dimensie 'adoptie' zorgt voor een dramatische uitvergroting van de verschillende facetten die hechting tussen ouders en kind uitmaken.

Dit aspect van het verhaal is niet zo goed gekend en beschreven als de lotgevallen van Oedipus volgend op de hereniging met zijn biologische ouders, koning Laius en koningin Iocaste van Thebe. Men zou kunnen stellen dat de biologische ouders zo bang waren dat het kind hun later iets zou aandoen (want waren zij niet verwittigd door het orakel van Delphi over de toekomst die hun wachtte?), dat ze het liever dood zagen dan in twijfel en angstige voor gevoelens met het jongetje verder te leven. We kunnen begrijpen waarom deze genetische proloog van het verhaal in de schaduw bleef: het schetst immers het beeld van een niveau van psychisch functioneren waar actie en evacuatie de plaats ruimen voor mentalisatie en het verdragen van ambivalentie (Miller 2004).

Maar, moeten we dit gegeven ook niet beschouwen als uiting van de innerlijke conflicten waarmee alle ouders bij het krijgen van een eerste kind worden geconfronteerd: namelijk met hun agressieve en seksuele driften ten aanzien van deze baby, die, inderdaad, op een dag hun plaats zal nemen en hen opnieuw herinnert aan de positie die ze ten aanzien van hun eigen ouders innemen? De afwikkeling van het Oedipuscomplex, in de neurotische zin van het woord, is voor de kersverse ouders in een cruciale fase gekomen van ultieme test.

In het toneelstuk is het Oedipus zélf die door zijn vaste geloof in rechtvaardigheid alles in het werk stelt om de ware toedracht van de misdaad te achterhalen. Hoewel het voor de anderen reeds begint te dagen dat hij niet

beter zal worden door het ontsluieren van de waarheid, blijft de brave man volharden. Welk een moed is daar niet voor nodig! Als therapeuten weten we hoe hard het kan zijn wanneer onze cliënten zijn aangekomen op een punt waar ze het beest in de ogen moeten kijken. Dat sommigen zich afwenden kan men goed begrijpen: zijn eigen aandeel zien in noodlottige levensgebeurtenissen is geen geringe zaak. Oedipus ontmaskert zichzelf ten aanzien van de ganse stad: hijzelf doodde immers Laius onvrijwillig bij een domme twist om de voorrang op het kruispunt. Het toeval wil trouwens dat de drieste jongeman eigenlijk in toorn ontstak omdat zijn vader over de geschonden voet had gereden: de narcistische wonde, verwijzend naar het oorspronkelijke trauma, werd opnieuw opengereten.

Op het kruispunt van hun ontmoeting rekent Oedipus af met wat hem door zijn vader werd aangedaan: namelijk voor dood achtergelaten te worden als hulpeloze baby vanuit diens egocentrische bekommernis om zijn eigen toekomst. Waar Laius en Iocaste hun baby werkelijk probeerden te vermoorden, staan moderne afstandsouders hun kinderen af om hun een betere kans in het leven te geven.

Wat de bijdrage van een literair meesterwerk tot het begrijpen van een klinische casus interessant maakt is dat de onderliggende fantasmatische thema's door de held van het verhaal geageerd worden, maar door onze cliënt onbewust beleefd worden en zodoende zijn handelen voor ons mee verklaren. In Johanna woedde zulk een haat om wat haar was aangedaan, dat de narcistische wonde niet kon helen. Enkel door een zoektocht naar de onbewuste gedachten en door deze te plaatsen tegenover de externe realiteit kan een continu-stabiele identiteit opgebouwd worden.

Een waarachtig psychisch leven kan pas daar gedijen waar het goed is om binnenin te wonen en zich van daaruit in de wereld te begeven. Door de traumatische kleur die de afkomst van Johanna kenmerkt, zou men misleid kunnen worden door de uitwendige werkelijkheid en de innerlijke realiteit onderschatten. Het is mijn hypothese in deze casus dat een collusie van de neurotische problematiek van de adoptieouders met de traumatische ervaring van verwerping voor het meisje de psychopathologie veroorzaakte en onderhield. De ouders waren niet in staat voldoende veiligheid te bieden aan het kind om haar te helpen de driftmatige turbulentie te bundelen, te centreren, en zodoende het geadopteerd-zijn te verwerken.

Johanna misbruikte de externe werkelijkheid eveneens, door de ouders steeds met de adoptiesituatie te confronteren. Zo maakte ze het de ouders erg moeilijk om vertrouwen te krijgen in zichzelf als opvoeder en échte ouder, en haar zodoende te helpen 'iemand' te worden.

Misschien had een ander kader, met een klemtoon op het werken met de ouders, en voorafgaand aan een individuele therapie met het meisje, het vroegtijdig afbreken van de therapie kunnen voorkomen.

Literatuur

Bartram, P. (2003). Some Oedipal problems in work with adopted children and their parents. *Journal of Child Psychotherapy*, 29, 21-36.

Bettelheim, B. (1955). *Truants from life*. Glencoe Ill.: Free Press

Canham, H. (2003). The relevance of the Oedipus myth to fostered and adopted children. *Journal of Child Psychotherapy*, 29, 5-192.

Gammill, J. (1985). Problématique du traitement psychothérapeutique des enfants adoptés. In J. Gammill, *A partir de Melanie Klein* (p. 63-97). Lyon, Césura.

Miller, L. (2004). The Oedipus complex as observed in work with couples and their children. *Journal of Child Psychotherapy*, 30, 39-52.

Quinodoz, D. (1996). An adopted analysand's transference of a 'hole-object'. *International Journal of Psychoanalysis*, 77, 323-336.

Quinodoz, D. (1999). The Oedipus complex revisited: Oedipus abandoned, Oedipus adopted. *International Journal of Psychoanalysis*, 80, 15-30.

Steiner, R. (1985). Turning a Blind Eye: The Cover up for Oedipus. *International Review of Psycho-Analysis* 12, 161-172.

Johanna and the pussycat-store

This paper demonstrates some specifics of the resolution of oedipal conflicts in adoption. The reactivation of these difficulties in the adoptive parents and the dramatic effect of this on the emotional development of the adopted child are discussed in the context of a child psychotherapeutic case. The subject of adoption is also present in Sophocles' tragedy *Oedipus the King*, in which Oedipus is given two sets of parents. The importance of the psychic integration of conflicted parental imagos (real in the case of adoption, but universally present in the child's mind) is demonstrated from the current psychoanalytic literature.

Key words: adoption, oedipal conflicts

Manuscript ontvangen: 30 april 2004

Definitieve versie: 4 juli 2004